

Pojetí bratrství u Jana Patočky

Zuzana Svobodová

Envigogika 12 (2) – Recenzované články/ Reviewed articles

Publikováno / Published 28. 12. 2017

DOI: [10.14712/18023061.556](https://doi.org/10.14712/18023061.556)

Abstrakt

Článek „Pojetí bratrství u Jana Patočky“ pojednává o konceptu bratrství v textech, které český filozof napsal v pozdějších fázích svého života. Jan Patočka byl jedním z autorů Charty 77, disidentského dokumentu, který vyzval k ochraně lidských práv (publikováno 6.-7. ledna 1977). V tomto textu autorka za prvé analyzuje Patočkovu teorii třech životních pohybů (nebo také pohybů duše), které představují pohyb zakořenění nebo ukotvení, pohyb práce nebo sebezbavení a pohyb průlomu či sebenalezení. Na základě analýzy se ukazuje význam obratu (*metanoiésis*), od pouhého zájmu a solidarity až ke skutečnému bytí v odevzdanosti. Jan Patočka interpretoval život v odevzdanosti pomocí pojmu bohočlověka a způsobu, jakým se k němu svět vztahuje. Fenomén oběti, jímž se Jan Patočka zabýval v posledním období svého života (Patočka zemřel 13. března 1977, po dlouhých a vyčerpávajících policejních výsleších), může být inspirací pro myšlení sociální etiky, a to jak z filozofického, tak i z teologického hlediska. To pak může pomoci čelit výzvám pro vzdělávání a odbornou přípravu v dnešní Evropě, která se potýká s migrací, neboť se její obyvatelé musí naučit nově praktikovat svou pohostinnost a bratrství.

Klíčová slova

Jan Patočka; Charta 77; bratrství; životní pohyb; konverze; kairos.

Abstract

The presentation entitled "Jan Patočka's Concept of Fraternity and its Challenges vis-à-vis the World of Today" discusses the concept of fraternity explored by the Czech philosopher in his later texts. Patočka was one of the authors of Charter 77, a dissident document, which called for the protection of human rights (published on January 6.-7., 1977). At the outset, Patočka's theory of three movements of life (also: movements of the soul) – i.e. the movement of rooting or anchoring, the movement of labour or self-delivery and the movement of breakthrough or finding oneself – will be analysed. Based on the analysis, the role of turning (gr. *metanoiésis*) from a mere solidarity of interests to self-realisation through self-surrender will be shown. Jan Patočka interpreted life as surrender by referring to the notion of the God-man and the way the world relates to him. The phenomenon of sacrifice that Jan Patočka dealt with in the last period of his life (Patočka died on March 13, 1977, following long and exhausting police interrogations) is inspirational for the field of social ethics, both from philosophical and theological points of view. It also comes with challenges to education and training in today's Europe, which faces migration, requiring us to learn new habits of hospitality and fraternity.

Key-words

Jan Patočka; Charter 77; fraternity; movements of life; conversion; kairos.

Před čtyřiceti lety, 1. března 1977 se díky iniciativě zahraničních novinářů sešel tehdejší ministr zahraničí Nizozemska Max van der Stoel s českým filosofem, Janem Patočkou v hotelu Intercontinental a umožnil mu promluvit o Chartě 77 na tiskové konferenci před zahraničními novináři. Jan Patočka byl po schůzce několik hodin tvrdě vyslýchán státní bezpečností a zemřel na následky mozkové mrtvice 13. března 1977 v ranních hodinách.

S pojmem bratrství se setkáváme u Jana Patočky v Kacířských esejích o filosofii dějin (ve třetí části, nazvané Mají dějiny smysl?).¹ Pojem je uveden v kontextu řeči o novém společenství, o nové obci, která „není již veskrze lidským dílem“, ale na níž se lidé svobodně podílejí, nejedná se již pouze o společenství lidí mezi sebou, nýbrž o „společenství s Bohem“.²

O nové kvalitě společenství píše Patočka rovněž tam, kde pojednává o průlomu (totiž o průlomu v odcizení sobě sama, druhým i světu³ – tedy rovněž z odcizení, které se děje ve druhém životním pohybu či pohybu duše, v pohybu práce, boje, obstarávky, fungování nebo jinak: v pohybu sebezbavení sebezprodloužením) – Patočka hovoří o třech životních pohybech či způsobech pohybu duše: o pohybu zakořenění (zakotvení), práce (fungování, zainteresovanosti věcmi) a sebenalezení (průlomu, pravdy).

Díky průlomu dochází ke změně pojetí lidské existence, nyní se jedná o pojetí vlastního jsoucna nikoli „jako bytí pro mne, nýbrž jako jsoucno v odevzdání, jsoucno, jež se otvírá bytí, jež žije proto, aby věci byly, ukázaly se tím, čím jsou – a rovněž tak i já a druhí. To znamená: život v odevzdanosti, život mimo sebe, nikoli pouhá solidarita zájmů, nýbrž úplný obrat zájmu – nežije se již v tom, co odděluje a zavírá, nýbrž v tom, co spojuje a otvírá, protože je to otevřenost sama.“⁴ Po takovém průlomu, konverzi, nejde o únik ze světa, ale o vydání se světu a druhým, které netkví v zaujetí věcmi, světem, vytváří se nové, prostředkující, dialogizující prostředí, nová krajina života. Nejde jen o život ve světě v solidaritě s druhými – jinými (což lze uskutečňovat již v pohybu prvním a druhém), nyní se tito druhí – jiní stávají bratry, pro které je život vydáván, nejen solidárně rozdělován. Patočka hovoří v tomto kontextu o solidaritě jen jako o „pouhé“. Zatímco v německé verzi Kacířských esejí hovoří o solidaritě ve spojení s bratrstvím, které je nevyhnutelně zapotřebí tomu, kdo byl oťřesen z naivity, z neproblematičnosti a (pouhého) přijímání. Zde ale Patočka o něco dále odmítá plochou, lhostejnou toleranci. Důvodem, proč v textu „»Přirozený svět« v meditaci svého autora po třiatřiceti letech“ píše Jan Patočka o solidaritě zájmů jako o pouhé, je v proměně kvality vzájemných vztahů, kterou přináší tento nový pohyb pravdy, který je nezakotveností. Patočka vnímá, že skutečný život v bratrství vyžaduje oběť, která jde za hranice distributivní spravedlnosti. Má-li být řeč mezi lidmi bratrská, pak to znamená především řeč pravdivou, i kdyby to byla pravda nepříjemná a bolestná. Vůči bratrovi je člověk povinen k této pravdě (se) směřovat. Společenství bratrství se vyznačuje právě tímto aktivním směřováním k pravdě, je to společenství otevřenosti, obětavé lásky. Být v plném smyslu druhému bratrem je vždy úkolem, nikoli již (ani ještě) stavem, je uskutečňující se budoucností, nikoli přítomností.

V této konverzi, vzmachu z druhého pohybu, v „metanoi“, se život odevzdává – „Klene tak společenství těch, kdo v tomto vzdávání a odevzdávání se si rozumějí a popíráním

1 Srov. Patočka 2002: 81. – 584: „Wo infolgedessen eine Brüderlichkeit der in der Naivität Erschütterten, ihre Solidarität über Konflikte und Widersprüche hinaus, nicht nur möglich ist, sonder notwendig gefordert wird?“

2 Patočka 2002: 74.

3 Srov. Patočka 2006 B: 408.

4 Patočka 2009: 332–333.

oddělených center vytvářejí totéž jednotné společenství odevzdanosti, společenství v oddané službě, které jedince překračuje.⁵ Patočka usiluje projasnit, že je člověk v tomto vzepětí nejen spojen s lidmi, ale spolu s nimi vytváří společenství služby, které je takovým způsobem vztahu (kontaktem) se světem, že se utváří podstatný, lidsky nejdůležitější živý vztah (kontakt) člověka, světa a bytí.⁶ Patočka tento pohyb považuje proto za nejdůležitější⁷, protože je mu pohybem, kdy se pravda, slovo stává tělem, kdy se událost bytí plně zjevuje v člověku, přičemž ten, kdo je schopen žít plně, zcela či veskrze v odevzdanosti, nese právem jméno bohočlověka.⁸ Tento pohyb průlomem z odcizení sobě sama, druhým i světu je vzmachem, udržuje první pohyb přijetí (akceptace) a druhý pohyb práce (sebeztracení v sebezprodloužení) „ve vznosu jako pouhou možností, a nikoli plnou realitu lidské existence.“⁹

Ve třetím pohybu existence „chápeme, že konečná existence se nikdy nemůže a nesmí uzavírat po způsobu věčného jsoučna, že je celou svou podstatou otevřeností, ... Že je v základě jsoučnem obětovaným, protože konečným, a toto tedy má svou vlastní volbou výslovně realizovat.“¹⁰ Patočka pak uzavírá odkazem: má-li člověk žít v pravdě a svobodě, má-li žít jako ten, který ovládá racionalitu, a nezaplétá se do ní, „pak myslím musíme pochopit, že jakákoli pravda spočívá v probuzení existence, v uvědomění si její zásadní otevřenosti“¹¹. Život v pravdě je tedy životem otevřeným a svobodně otevíraným druhým a světu, nabízeným, a v tomto smyslu obětovaným, vydávaným.

To, co umožňuje tyto pohyby lidské existence, je od antické filosofie nazýváno „psyché“, duše. Princip pohybu, princip života je označován jako „psyché“.

Platón se pokusil vylíčit celou obec jako duši. Patočka, který se zabýval analýzou a interpretací těchto antických textů, upozorňuje na osmou knihu Ústavy, kde Platón vylíčil, co se děje při přechodu od bytí k majetnictví, což také patří k principu obce, který zachvacuje duše občanů, což způsobuje propadlost věcem a žádostivostí: „Když se duše oddá tomuto pohybu, když zamění své bytí za majetnictví, tj. za vnějškovost, za věci, za proměnlivé, pak nenastane klid, dokud není dosaženo nejkrajnější bídy, bloudění a zaslepení. Takové neštěstí obce a jednotlivců je něčím, co cítí všichni, avšak pouze filosof zná důvody, proč tomu tak je. Neobviňuje ani boha, ani osud; protože ví o podstatě duše jako sebezpohybu ve smyslu sebeurčení, ví, vidí, kdo je skutečně vinen.“¹² Vinen je tu pouze člověk, který se oddal majetnictví, uzavřenosti, boji, nikoli otevřenosti, službě, odevzdanosti. Ona nejkrajnější bída, bloudění a zaslepení vede často k uvědomění si osamělosti, žití bez vztahu, bez bratrství. Jedině průlomem, novým navázáním vztahů k druhým, vydáváním sebe – lidem, smyslu, pravdě, které je nutně žitím v otevřenosti, obětí, může být člověk skutečně navrácen do živoucího společenství, k bratrství.

Zároveň je zde ale Patočkou řečeno: člověk není sám schopen vzmachu (vzepětí) ze svého vlastního, zataraseného, uzavřeného, ze svého majetnictví. Aby člověk mohl žít v živém, v pravdě dialogickém vztahu, musí být otevřen, nikoli uzavřen. „Toho nemůže ovšem dosáhnout žádný jedlivec, toho lze dosáhnout jen ve společenství“¹³, tehdy, žije-li člověk

⁵ Patočka 2009: 365–366.

⁶ Srov. Patočka 2009: 366.

⁷ Srov. Patočka 2009: 361, 366.

⁸ Srov. Patočka 2009: 365.

⁹ Patočka 2009: 361.

¹⁰ Patočka 2006: 408.

¹¹ Patočka 2006: 408.

¹² Patočka 1999: 382.

¹³ Patočka 1999: 382.

„ve prospěch celku“¹⁴. Svobodné odevzdání sebe druhým a světu nastává v dialogickém prostředí, prostřednictvím druhých, jeho podmínkou je život ve společenství.

Patočka si všiml, jakým způsobem reagoval na Platónovo pojetí duše (které se mu kryje s pojetím pohybu) Aristotelés: ten si všiml, že platónská interpretace pohybu nezná „stupňování bytí v aktualitě“¹⁵. Platónská duše se pohybuje v jakési mimočasovosti. Až Aristotelés přináší novou nauku o bytí, jejíž osou je rozdíl mezi „dynamis“ (bytím v možnosti) a „energeia“ (bytím při díle, skutečném bytí, uskutečňujícím).¹⁶

Energii chápeme dnes především jako proud, šíření. Bytí „en-ergó“ znamená existovat, vystoupit z uzavřenosti k tomu, co je nejpodstatnější, do proudu s/Smyslu. Co je k tomu zapotřebí?

Před čtyřiceti lety profesor Jan Patočka, tehdy jeden ze tří prvních mluvčích Charty 77 napsal: „Charta nezamýšlela nikdy působit jinak než pedagogicky. Ale pedagogicky působit – co to znamená? Vychovávat se může pouze každý sám, ovšem často stržen příkladem; též varován špatnými výsledky a poučen rozmluvou, diskuzí. Výchova, to znamená pochopit, že je něco jiného v životě než strach a prospěch... Charta by chtěla, ... Aby si lidé uvědomovali, že na světě nerozhodují peníze ani síla, ba ani nadání, nýbrž že nejdůležitější je pochopit pravý okamžik a přijít včas.“¹⁷ Je tedy k vystoupení z uzavřenosti zapotřebí výchovy? Jistě, pokud ústí do sebevýchovy, pokud není jen poučováním, ale vede k osobní zralosti, jak lze také přeložit řecké „areté“, latinské „virtus“, tedy ctnost, zdatnost, výbornost, ušlechtilost, lidskost („virtus“ pochází od latinského „vir“ – „muž“ či „člověk“). Pak výchova a škola neústí do labyrintu, zmatku, ztracenosti, ale k prostředí, kde je možné utvářet také sou-lad (kontakt), ke světu jako rozmanitému, ale harmonickému kosmu, který vystupuje podle Hésioda prostřednictvím jedinečné (veskrze vztahové) dynamiky z chaosu, podle biblického podání pak prostřednictvím s/Slova k dobrému.

Z korespondence Jana Patočky je patrné, že na rozdíl od některých spolupracovníků kolem Charty 77 si byl on sám skutečně vědom vážnosti tohoto času, času „kairos“, a právě s vědomím závažnosti dané chvíle činil to, co bylo pro bratrství zapotřebí, co bylo k jeho uskutečnění nevyhnutelné. Tento čin zásadního otevření stál Jana Patočku život, ale učinil jej s připraveností, souhlasem k této oběti.

A tak nejen skrze Patočkova slova, ale také (a pro mnoho profesí nefilosofů právě) skrze tento Patočkův čin došlo a dochází k otřesení těch, kteří nezavírají před takovými skutečnostmi jako je zanedbávání (nikoli otevírání) lidství oči, ale pokoušejí se jim nějak čelit lidsky. Může tak vznikat bratrství, o kterém psal Jan Patočka v německé verzi Kacířských esejů, nevyhnutelně potřebné bratrství a solidarita otřesených z naivity, ze zapletení se do obstarávek, zaneprázdněnosti – „aschólie“. Důležité bratrství těch, kteří usilují o život v pravdě, život ducha.¹⁸ Škola (schólé), která usiluje o pravdu, k níž má být vztažena i zaměstnatelnost. Bez vědomí, že jako časné bytosti, jsme nadány darem i úkolem vnímat kairos, tedy pochopit, kdy je pravá chvíle k uskutečnění autentického lidského jednání, budou málo užitečné i nejlepší znalosti, dovednosti, metody, techniky, prostředky. Není-li pravdě odpovídající cíl, bude i užívání nejlepších prostředků zneužíváním. Svět pak není

¹⁴ Patočka 1999: 382.

¹⁵ Patočka 1999: 380.

¹⁶ Srov. Patočka 1999: 381.

¹⁷ Patočka 2006 A: 443–444.

¹⁸ Srov. Patočka 2002: 81.

krajinou či prostředkujícím (dialogizujícím) prostředím, ale zásobárnou zdrojů. Pedagogika pak nevede k sebevýchově, ale k řízení lidských zdrojů.

Bibliografie:

- Patočka 2006 A: PATOČKA, Jan. *Češi I: soubor textů k českému myšlení a českým dějinám: práce publikované*. Oikoumenē: Filosofia, 2006. ISBN 80-7298-181-1.
- Patočka 2006 B: PATOČKA, Jan. *Češi II: soubor textů k českému myšlení a českým dějinám: práce nepublikované*. Oikoumenē: Filosofia, 2006. ISBN 978-807-2981-823.
- Patočka 2009: PATOČKA, Jan. *Fenomenologické spisy II*. Praha: OIKOYMENH, 2009, 669 s. Sebrané spisy Jana Patočky: Svazek 7. ISBN 978-80-7298-420-6.
- Patočka 2002: PATOČKA, Jan. *Péče o duši III*. Praha: OIKOYMENH, 2002. Sebrané spisy Jana Patočky: Svazek 3. ISBN 80-7298-054-8.